

До спеціалізованої вченої ради Д 26.007.03
в Національній академії внутрішніх справ
ДП 680, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

ВІДГУК

офіційного опонента

**доктора юридичних наук, професора Мисливого Володимира
Андрійовича на дисертацію Вереші Романа Вікторовича на тему:
«Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину», подану на здобуття
наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 –
кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право**

Відгук підготовлено на підставі вивчення рукопису дисертаційного дослідження Вереші Романа Вікторовича «Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину», автореферату дисертації та наукових праць здобувача, опублікованих за темою дисертації. Дисертація являє собою рукопис обсягом 583 сторінки та складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (1224 найменування) та десяти додатків.

Актуальність теми дослідження обумовлюється тим, що суб'єктивна сторона складу злочину є не лише юридичною, але й психологічною та соціальною категорією. Науки всіх спектрів, в тому числі психологічні, вивчаючи реальний процес пізнання, сприяють кримінальному праву у з'ясуванні причин, які ускладнюють цей процес, розробляють заходи щодо їх усунення або запобігання; вивчають проблеми адекватності відображення особами навколишнього світу і тим самим сприяють проникненню в суть речей, тобто досягненню істинного знання; враховують різноманітність психічних і психологічних процесів, що об'єктивно наповнюють той чи інший напрям правничої діяльності, і на цих теренах – наукові психологічні основи цієї діяльності у всьому її розмаїтті.

У цьому відношенні дисертація Вереші Р.В. відзначається надзвичайною актуальністю, адже автор виходить за межі вузького дисциплінарного дослідження юридичних понять та категорій, а відтак розроблені ним

Лист № 4774		
Вх. №	DS	20 17 р.
«20»		
21		

висновки, пропозиції та рекомендації ґрунтуються на результатах всебічного дослідження суб'єктивної сторони складу злочину.

Проблема суб'єктивної сторони складу злочину традиційно належить до числа складних і важливих проблем кримінального права України. У той же час не існує, мабуть, іншої проблеми, яка б так суперечливо розглядалась в науці кримінального права і викликала б стільки ускладнень при вирішенні питань про підстави і межі кримінальної відповідальності, кваліфікацію злочинів, застосування багатьох інших інститутів кримінального права в правозастосовній діяльності.

Дисертація Вереші Р.В., даючи відповідь в тому числі і на ці важливі питання, вперше комплексно вирішує проблеми суб'єктивної сторони складу злочину. Також вона цікава широтою науково-теоретичного і одночасно практичного осмислення розглядуваної автором проблематики та тією джерельною та емпіричною базами, на яких ґрунтується наукове дослідження.

Закономірним є те, що подальший розвиток кримінального права та його ключових інститутів, і зокрема вчення про суб'єктивну сторону складу злочину в кримінальному праві, продовжує залишатися важливим завданням кримінально-правової науки. Вирішення цього питання з одного боку ускладнюється, а з іншого актуалізується тим, що за доби незалежності України комплексно проблеми суб'єктивної сторони складу злочину не досліджувалися та не вирішувалися.

Більш як 25-річний період, який минув після здобуття нашою державою незалежності, відзначається глибокими змінами у кримінальному законодавстві, досягненнями філософської, психологічної та юридичної наук, поглибленням знань про людину. Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину перебувають на стику ряду наук, а подальше їх дослідження вимагає значної інтеграції різних галузей наукового знання. За останні роки в кримінально-правовій теорії помітно посилилася розробка питань умислу, необережності, мотиву, мети та емоційного стану при вчиненні злочину. Це, у

свою чергу, вимагає розвитку загального вчення про суб'єктивну сторону складу злочину, частиною якого є зазначені питання.

З огляду на викладене, а також зважаючи на відсутність комплексних монографічних праць із досліджуваної проблематики в науці вітчизняного кримінального права, необхідність реформування чинного кримінального законодавства у цій сфері та активізації відповідної законотворчої діяльності в галузі кримінального права, тема дисертаційного дослідження Вереші Р.В., безумовно, є актуальною та своєчасною.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Вивчення змісту дисертації та автореферату показує, що обраний напрям дослідження узгоджується із Пріоритетними напрямами розвитку науки і техніки на період до 2020 року, визначеними Законом України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» № 2519-VI від 9.09.2010 р. та зі Стратегією розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016-2020 роки, затвердженою Постановою Загальних зборів Національної академії правових наук України від 3.03.2016 року. Робота виконана відповідно до планів наукових досліджень Академії адвокатури України і є складовою тематичного плану науково-дослідних робіт на 2013-2018 роки «Захист конституційних прав і свобод людини і громадянина в Україні», затвердженого рішенням Вченої ради Академії адвокатури України (протокол № 5 від 18.02.2013 року, державний реєстраційний номер 011U001491).

Наукові результати, теоретичні положення та висновки автором було отримано в межах наукової теми досліджень кафедри кримінального та адміністративного права Академії адвокатури України «Кримінально та адміністративно-правова охорона особи, суспільства та держави від протиправних посягань, гарантована Основним законом України» на 2017-2022 роки (протокол № 9 від 23.02.2017 року, державний реєстраційний номер 0117U000979).

Дисертантом вірно визначена мета та комплексно вирішені завдання дослідження щодо теоретичних та прикладних проблем суб'єктивної сторони складу злочину, сформованих на цій основі пропозицій, спрямованих на вдосконалення кримінального та кримінального процесуального законодавства України і практики його застосування.

Достовірність та наукова новизна одержаних результатів забезпечується застосуванням сучасних методів наукового пізнання, а також використанням дисертантом значної кількості вітчизняної та іноземної наукової та нормативної літератури, напрацьованої в процесі дослідження солідної емпіричної бази, зокрема статистичних даних, інформаційних даних щодо практики застосування відповідного законодавства тощо, використанням широкої емпіричної бази дослідження (аналіз 214 рішень Європейського суду з прав людини, 420 рішень судів України по кримінальним провадженням, результатів анкетування 576 працівників Національної поліції, прокуратури та суду).

Варте уваги та виключно позитивної оцінки успішне намагання Вереші Р.В. працювати на різних рівнях наукового дослідження – від фундаментального до науково-прикладного. Кількість та якість використаних матеріалів, докладність їх аналізу створює передумови для забезпечення достатнього рівня достовірності та обґрунтованості дисертаційної роботи.

Досить важливим елементом дослідження, який свідчить на користь достовірності його результатів, є використання соціологічних методів дослідження, зокрема анкетування. Завдяки цьому результати проведених автором соціологічних досліджень, коло та кількість респондентів підтверджують об'єктивність і обґрунтованість отриманих висновків, зроблених у дисертації. Крім того, вони покладені в основу пропозицій щодо забезпечення практичної реалізації результатів дослідження.

Також слід відмітити, що авторські напрацювання Вереші Р.В. ґрунтуються як на положеннях науки кримінального права та нормах чинного

законодавства України і міжнародних нормативно-правових актів, так і на показниках вітчизняного та іноземного досвіду. Автором роботи ґрунтовно опрацьовано значний обсяг кримінального законодавства іноземних країн, що посприяло його використанню у науковому дослідженні.

Внаслідок цього результатам дисертаційного дослідження Вереші Р.В. притаманний належний рівень наукової новизни. Положення з різним ступенем наукової новизни містяться у всіх чотирьох розділах дисертації.

На схвалення та позитивну оцінку заслуговують більшість положень наукової новизни, які виносяться на захист.

Насамперед, Верешею Р.В. *вперше*: визначено концепцію, методологічні засади та феноменологію суб'єктивної сторони складу злочину.

Суб'єктивна сторона конкретного (реального) злочинного діяння включає всі психічні процеси, які характеризують зміст внутрішньої сторони акту злочинної (девіантної) поведінки.

Суб'єктивна сторона складу злочину, як юридична конструкція, передбачає структурування (моделювання) найбільш значущих для кримінального права характеристик психічної діяльності відповідного виду (різновиду) злочинного діяння, що знаходить відображення в КК України. У цій конструкції має місце певна фрагментарність, недостатня повнота, оскільки із цими структурованими характеристиками пов'язується акт злочинної поведінки.

У межах суб'єктивної сторони злочину, як фактичної конструкції (факт реальної дійсності), відповідні характеристики юридичної конструкції встановлюються щодо певних фактичних обставин (це є необхідним для кваліфікації злочину); запропоновано для визначення змісту суб'єктивної сторони як фактичної конструкції злочинного діяння використовувати термін «структура суб'єктивної сторони злочину», що включає такі психологічні характеристики, як свідомість і волю особи в межах вчинення конкретного злочину.

Суб'єктивна сторона складу злочину формується комплексно під впливом біологічних, психологічних та соціальних факторів, які обумовлюють у кожному конкретному випадку зв'язок свідомо-вольової сфери особи з явищами навколишнього середовища під час вчинення злочину, обґрунтовано, що принцип вини має морально-етичне походження і полягає у встановленні зв'язку між нормами моралі та нормами кримінального законодавства як самостійними та взаємопов'язаними системами регулювання сфер суспільного життя у частині забезпечення правопорядку, а також його зв'язку з іншими принципами кримінального права.

Визначено, що зв'язок вини і релігії обумовлений принципом соціального натуралізму. Теологічне розуміння вини ґрунтується на релігійному визнанні протиправної поведінки гріховною; запропоновано визначення поняття загальної теорії вини у кримінальному праві як сукупності психологічних, філософських, морально-правових, а також теологічних підходів, які використовуються для розуміння вини як кримінально-правового феномену. Відтак, вони мають кримінально-правове та кримінологічне значення, встановлено співвідношення вини і кримінальної відповідальності.

Вина, будучи обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони як елемента складу злочину, перебуває в основі кримінальної відповідальності (є однією із складових її умови) та підстави кримінальної відповідальності як основоположних інститутів кримінального права України; визначено структуру вини як сукупність встановлених у кримінальному законі інтелектуальних та вольових загальних, суттєвих ознак (свідомості та волі), які і визначають зміст вини у конкретному злочині. Форма, вид та ступінь вини для більшості інститутів КК України мають важливе значення.

Запропоновано вживання терміна «позитивна вина» для характеристики обставин, що виключають злочинність діяння. Позитивна вина – це особливе психічне ставлення особи, за якого усвідомлення суспільно небезпечного характеру діянь та їх наслідків і бажання їх настання спрямоване на

досягнення суспільно корисного результату; систематизовано загальні підходи для визначення форми та виду вини в нормах Особливої частини КК України, а саме: 1) форма вини в конкретних складах злочинів вказує на психічне ставлення суб'єкта злочину до його об'єктивних ознак; 2) у статтях Особливої частини КК України форму вини прямо визначено шляхом використання таких термінів, як «умисний», «необережний», «недбалість»; 3) здебільшого про умисний характер вини свідчить використання законодавцем при формулюванні диспозиції статті таких термінів, як «завідомість», «з метою», «за попередньою змовою», «організованою групою», «злісне», «повторно», «з корисливих мотивів», «з використанням свого службового становища», «шляхом обману або зловживання довірою», «застосування погрози», «свідомо», «застосування фізичного насильства», «з особливою жорстокістю», «примушування», «систематично», «явно» (при формулюванні як основних, так і кваліфікованих та особливо кваліфікованих складів злочинів); 4) для визначення необережної форми вини та її видів у нормах Особливої частини КК України законодавець також використовує терміни «неналежне», «несумлінне», «якщо воно (це) заподіяло (спричинило, призвело до)». Стосовно термінів, які визначають необережну форму вини в межах кваліфікованого та особливо кваліфікованого складів злочину, то це можливо лише при складній вині, яка характеризується тим, що основний склад злочину завжди є умисним; 5) якщо у диспозиції статті відсутні прямі або непрямі вказівки на форму і вид вини, то вважається, що ці злочини можуть бути вчинені як умисно, так і необережно. Встановлено, що, хоча у переважній більшості випадків завідомість свідчить саме про умисну форму вини, можливі і такі ситуації, коли завідомість може бути ознакою злочину, вчиненого з необережності; обґрунтовано, що при вирішенні питання про можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності необхідно враховувати можливість впливу на свідомість людини особливих психологічних прийомів – гіпнозу, магії та психології мас.

Суб'єктивна сторона злочинних діянь, вчинених під впливом гіпнозу, магії та психології мас, обумовлюється опосередкованою виною. Опосередкована вина – це особливий психічний стан виконавця злочину, за якого усвідомлення суспільно небезпечного характеру дій (бездіяльності) та (або) їх наслідків і бажання їх вчинення та (або) настання обумовлені виявленням волі та свідомості особи, що створює психічний вплив, якому виконавець не здатний чинити опір. Наявність опосередкованої вини при вчиненні суспільно небезпечного діяння виключає кримінальну відповідальність безпосереднього виконавця злочину.

Дисертантом *удосконалено*: 1) теоретичне визначення вини у кримінальному праві; 2) теоретичну класифікацію видів умислу; 3) орієнтири щодо складної вини, яка хоча і не передбачена у КК України, однак не виключається законодавцем, оскільки Особлива частина КК України містить окремі склади злочинів, які побудовані на поєднанні умисної та необережної форм вини одночасно; 4) визначення залежності помилки суб'єкта злочину від усвідомлення характеру діяння, тобто від інтелектуального моменту, що пов'язує помилку суб'єкта злочину з суб'єктивним інкримінуванням та обумовлює необхідність урахування її при кваліфікації злочину; 5) характеристику казусу в кримінальному праві як особливого психічного ставлення особи до вчинюваних нею суспільно небезпечних дій (бездіяльності) та настання суспільно небезпечних наслідків, за якого відсутня її вина; 6) визначення мотиву, мети та сильного душевного хвилювання.

У дисертації *набуло подальшого розвитку*: 1) підходи щодо розуміння історичного розвитку вчення про суб'єктивну сторону складу злочину в межах певної періодизації. Встановлено, що інститут суб'єктивної сторони складу злочину має глибокі національні корені; 2) визначення регламентації окремих аспектів суб'єктивної сторони складу злочину в кримінальному законодавстві іноземних держав і в межах положень міжнародних нормативно-правових актів; 3) визначення того, що формули, які містяться у статтях 24 та 25 КК

України і носять загальний характер, не завжди кореспондують між собою коректно; 4) доктринальні підходи до визначення умисної та необережної форм вини у кримінальному праві; 5) положення про те, що мотиви, як правило, мають місце в умисних злочинах. Мотиви при вчиненні необережних злочинів набувають форми спонукань до порушення певних правил поведінки, які особа могла і зобов'язана була виконати у силу своїх професійних, службових або інших обов'язків.

Також заслуговують на увагу запропоновані дисертантом зміни та доповнення до кримінального та кримінального процесуального законодавства України.

Структура роботи, виклад її тексту, оформлення здійснені відповідно до вимог, які пред'являються до докторських дисертацій.

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, визначено його мету, завдання, зв'язок із програмами, планами, темами наукових досліджень, викладено положення й висновки, які визначають її наукову новизну, методологічні засади, розкрито практичне значення одержаних результатів, їх апробацію та висвітлення у публікаціях (стор. 19-35).

Автор цілком логічно починає дослідження із визначення феноменологічних засад суб'єктивної сторони складу злочину. У першому розділі «Феноменологія суб'єктивної сторони складу злочину» розкрито: методологію, концепцію та особливості визначення суб'єктивної сторони складу злочину, психологічні основи суб'єктивної сторони складу злочину, а також психологічні передумови кримінальної поведінки. Справедливо встановлено, що суб'єктивна сторона злочину має включатись у кримінально-правове визначення поняття злочину шляхом відображення у ньому свідомо-вольового ставлення особи до вчинюваного діяння. Таке фактичне свідомо-вольове ставлення особи до вчинюваного злочину прямо пов'язане з виною особи. Для визначення змісту суб'єктивної сторони злочину як фактичної

конструкції злочинного діяння запропоновано використовувати термін «структура суб'єктивної сторони злочину». Структура суб'єктивної сторони злочину включає такі психологічні характеристики, як свідомість та волю особи в межах вчинення конкретного злочину.

Суб'єктивна сторона складу злочину – це юридична конструкція, яка включає сукупність ознак (обов'язкових і факультативних), передбачених у КК України. Для визначення змісту суб'єктивної сторони складу злочину як юридичної конструкції злочинного діяння запропоновано використовувати термін «структура суб'єктивної сторони складу злочину». Структура суб'єктивної сторони складу злочину включає такі ознаки, як вина, мотив, мета й емоційний стан. Ускладненими конструкціями суб'єктивної сторони складу злочину є складна вина, помилка особи при вчиненні злочину та казус (випадок) (стор. 35-111).

Другий розділ «Загальні проблеми вини у кримінальному праві» присвячений актуальним питанням, що розкривають зміст принципу вини та загальної теорії вини у кримінальному праві України, а також сутність зв'язку вини і кримінальної відповідальності та вини і норм КК України. Визначено, що встановлення форми, виду та ступеня вини для більшості інститутів Загальної частини КК України має важливе значення, а саме: вина є фактором, який обумовлює існування події злочину в діях особи і можливість практичного застосування положень КК України, які стосуються злочину; визначаючи зв'язок стадій злочину та інституту вини у кримінальному праві, обґрунтовано, що для практичного застосування інституту стадій злочину вирішальне значення має не лише факт наявності у діях особи вини, але і форма та вид вини, оскільки готування до злочину і замах на нього можуть бути вчинені лише з прямим умислом; зв'язок добровільної відмови при незакінченому злочині з виною полягає в особливості вольового моменту психічного ставлення особи до своєї поведінки: інтелектуальний момент вини залишається без змін, а вольовий момент вини змінюється з бажання на

небажання вчинення суспільно небезпечного діяння. У разі добровільної відмови від доведення злочину до кінця суб'єктивний елемент, так би мовити, не спрацьовує, і вина в контексті реалізації вольового моменту відсутня; зв'язок вини і суб'єкта злочину полягає в тому, що суб'єкт злочину є носієм вини у разі вчинення суспільно небезпечного діяння і притягнення до кримінальної відповідальності неповнолітньої особи у кожному конкретному випадку залежить від форми вини; стан осудності особи визначає, чи може особа усвідомлювати характер своїх дій і керувати ними; зв'язок вини із співучастю у злочині та рецидивом злочину, насамперед, полягає в тому, що визначальною для цих інститутів є форма вини – вчинення злочину у співучасті та рецидив злочинів можливі лише за умисної форми вини. Сформульовано загальні правила для визначення форми і виду вини в нормах Особливої частини КК України (стор. 115-205).

У третьому розділі «Проблеми форм та видів вини у сучасному кримінальному праві» визначено основний кримінально-правовий зміст та види умисної та необережної форм вини, розкрито проблеми складної вини, помилки та казусу у кримінальному праві. Слушно запропоновано визначення умисної форми вини, як психічного ставлення суб'єкта до вчинюваного ним злочину, за якого інтелектуальний момент виражається у свідомому ставленні до суспільно небезпечного діяння, а вольовий – у цілеспрямованості злочинної діяльності. Усвідомлення суспільної небезпечності – необхідна ознака умислу (прямого та непрямого). Предметом такого усвідомлення є не суспільна небезпечність у загальному її розумінні, а характеристика об'єкта злочину (хоча б у загальних рисах) та обставин об'єктивної сторони, які утворюють зміст конкретного злочинного діяння. Усвідомлення протиправності діяння може включатися до ознаки усвідомлення при умислі лише у випадках, прямо передбачених КК України. Обґрунтовано, що передбачення настання суспільно небезпечних наслідків при умисній формі вини охоплює суспільно небезпечні наслідки, які можуть настати у конкретній ситуації, та характер

причинно-наслідкового зв'язку між вчинюваним діянням і такими наслідками. Запропоновано визначення необережної форми вини, як психічного ставлення особи до вчинюваного нею злочину, за якого інтелектуальний момент виражається в обов'язку і можливості свідомого ставлення до суспільно небезпечного діяння, а вольовий – в обов'язку і можливості припинити його вчинення (стор. 206-242).

У четвертому розділі «Основні проблеми факультативних ознак суб'єктивної сторони складу злочину» розкрито кримінально-правову характеристику мотиву, мети та емоційного стану особи. Встановлено, що сильне душевне хвилювання – це емоційно-психічний стан особи, викликаний протиправною чи аморальною поведінкою потерпілої особи, коли частково втрачається можливість усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними, що може впливати на кваліфікацію злочину, призначення покарання та застосування інших заходів кримінально-правового впливу. Стан сильного душевного хвилювання як загальне поняття включає такі емоційні стани, як афект (фізіологічний, патологічний, класичний, кумулятивний та вторинний) та афективні стани (фрустрацію, стрес, емоційне збудження та емоційне напруження). Перебування особи у стані сильного душевного хвилювання є обставиною, яка свідчить про відсутність факту перевищення меж необхідної оборони та крайньої необхідності (стор. 343-412).

Висновки дисертації за своїм змістом відображають досягнення дисертантом поставленої мети, оскільки вирішують визначені завдання. Автором сформульовано нові теоретичні узагальнення та концептуальні положення, запропоновано вирішення теоретичних, прикладних і нормативних проблем суб'єктивної сторони складу злочину в кримінальному праві України (стор. 413-419).

Наукове та практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що висновки та пропозиції, які містяться у дисертаційному дослідженні, можуть бути використані, а також вже використовуються в: законотворчій

діяльності – для вдосконалення регламентації окремих аспектів суб'єктивної сторони складу злочину в кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві України (лист Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності № 04-18/12-2273 від 3.11.2016 р., лист Секретаря Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони № 1177/2017 від 31.05.2017 р.); правозастосовній діяльності – при застосуванні та уніфікації вживання термінології у кримінальному законодавстві України (акт впровадження Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 10.11.2016 р.); науково-дослідній діяльності – для подальшого дослідження питань суб'єктивної сторони складу злочину (лист про впровадження положень дисертаційного дослідження в роботу Проекту USAID «Справедливе правосуддя» від 16.03.2016 р., акт впровадження результатів дисертації у науково-дослідну діяльність Національної академії внутрішніх справ від 1.06.2017 р.); навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальне право України. Загальна частина», «Кримінальне право України. Особлива частина» та інших дисциплін кримінально-правового циклу, а також розробленні їх навчально-методичного забезпечення (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження Міністерства освіти і науки України № 6/5-1424-16 від 28.10.2016 р., акт впровадження результатів наукового дослідження в освітній процес Академії адвокатури України від 11.11.2016 р., акт впровадження результатів дисертації у освітній процес Національної академії внутрішніх справ від 1.06.2017 р.).

Повнота викладення результатів дослідження в опублікованих працях. Основні положення та результати дослідження відображені у монографії, 25 статтях, опублікованих у наукових виданнях України, визнаних фаховими з юридичних наук, 4 статтях, опублікованих у виданнях іноземних держав, внесених до міжнародних наукометричних баз, 19 тезах виступів на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, «круглих

столах» та семінарах, 8 працях, які додатково відображають результати дисертаційного дослідження.

Оцінка оформлення дисертації і змісту автореферату. Дисертація і автореферат оформлені згідно з вимогами МОН України. Зміст автореферату повністю ідентичний основним положенням дисертації. Робота виконана літературною мовою з дотриманням вимог наукового стилю, позбавлена граматичних та технічних недоліків.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації. У цілому позитивно оцінюючи рецензовану роботу, необхідно вказати на наявність певних недоліків, недостатньо аргументованих положень та зауважень.

1. Зважаючи на проголошену автором мету наукової роботи – «комплексне дослідження та вирішення проблем суб'єктивної сторони складу злочину в кримінальному праві України, а також розробка нових механізмів чинного КК України та практики його застосування у цій сфері...» (стор. 22), безумовно, в першу чергу, підвищеної уваги вимагає визначення та побудова теоретико-методологічних засад дослідження, задекларованих у Розділі 1. «Феноменологія суб'єктивної сторони складу злочину», й насамперед зміст підрозділу 1.1. «Методологічні засади дослідження суб'єктивної сторони складу злочину», в якому розкривається обраний автором методологічний підхід та його реалізація при вирішенні проблемних питань, що складають новизну дисертації. Так, визначаючи феноменологію суб'єктивної сторони складу злочину, автор стверджує, що «суб'єктивна сторона конкретного (реального) злочинного діяння включає всі психічні процеси, які характеризують зміст внутрішньої сторони акту злочинної (девіантної) поведінки, а суб'єктивна сторона складу злочину, як юридична конструкція, передбачає структурування (моделювання) найбільш значущих для кримінального права характеристик психічної діяльності відповідного виду (різновиду) злочинного діяння, що знаходить відображення в КК України» (стор. 25). Вважаємо, що це положення має ключовий характер, адже воно

відбивається як предмет дослідження через формулювання теми дисертації. Разом з цим, автору слід було продемонструвати власні методологічні кроки щодо такого висновку, адже більшість криміналістів у навчальній, а також науковій літературі такою конструкцією як «суб'єктивна сторона складу злочину» не оперує, а користується традиційним формулюванням «суб'єктивна сторона злочину». Отже, на наш погляд, дисертанту було б бажано поглибити в цій частині обґрунтованість своєї наукової позиції, адже жодним чином не можна погодитись з тезою здобувача про те, що «складність встановлення суб'єктивної сторони злочину полягає в її сутності, адже вона недосяжна для емпіричного пізнання через свій внутрішній характер» (стор. 51), оскільки зміст наукової праці Вереші Р.В. доводить зворотне (див. стор. 24, а також Додатки Б, В, Г, Д, Е, Ж, З стор. 537-567 дисертації).

У цьому ж підрозділі роботи здобувачеві слід було більш детально торкнутися методологічного підходу з проблем розробки саме «нових наукових механізмів», які ним були задекларовані у формулюванні мети наукового дослідження. Іншими словами, саме в цьому підрозділі роботи автору було б важливо надати з методологічних позицій в загальному плані зміст та напрямки авторської творчої лабораторії та розкрити логіку наукового пошуку їх значення стосовно досягнутих наукових переваг.

2. Безумовну цікавість викликає пропозиція Вереші Р.В. щодо запровадження визначення поняття «загальної теорії вини» як «сукупності психологічних, філософських, морально-правових, а також теологічних підходів, які використовуються для розуміння вини як кримінально-правового феномену» (стор. 138), що, на нашу думку, певною мірою повертає кримінально-правову теорію до витоків кримінального права дорадянської доби (М. С. Таганцев). Втім, вважаємо не зовсім завершеним обґрунтування саме «загального» характеру запропонованої теорії та відповідно визначення її місця в правовій науці. Це ж, до речі, стосується і використання в дисертації окремих термінологічних категорій. Так, здобувач при розгляді предмета

дослідження часто використовує поняття «намір» (стор. 37, 95, 109, 124, 173, 180), яке вживається й в КК України. Однак наведені в роботі положення не дають однозначного уявлення про те, яке ж місце відводиться категорії «намір» у структурі суб'єктивної сторони складу злочину.

3. У цілому складає позитивне враження ґрунтовне, всебічне, послідовне опрацювання здобувачем найбільш важливих та таких, що уявляють дійсний науковий інтерес проблем внутрішньої, суб'єктивної, психологічної сторони злочинної поведінки, розкриття власних нових позицій цього кримінально-правового феномену.

Водночас, оцінюючи творчу сміливість автора, його незаангажованість догмами кримінально-правової науки, виникає закономірне питання, чому автор дисертаційного дослідження продовжує традиційний, класичний підхід кримінально-правової доктрини в частині розуміння інтелектуальної діяльності особи, користуючись матеріальним поняттям «форма» вини (стор. 156), адже категорія «форма» в будь-якому разі не може бути тою оболонкою, навіть й юридичною, яка огортає таку ідеальну матерію, якою є свідомість та воля людини.

Чи не є суперечливим, на погляд дисертанта, такий підхід науки кримінального права, та яке його власне наукове бачення щодо цього питання?

4. Здобувач зазначає, що умисна форма вини – це психічне ставлення суб'єкта до вчинюваного ним злочину, за якого інтелектуальний момент виражається у свідомому ставленні до суспільно небезпечного діяння, а вольовий – у цілеспрямованості злочинної діяльності (стор. 216). Така позиція автора потребує уточнення в контексті того, якого з видів умислу (прямого чи непрямого) стосується характеристика цілеспрямованості злочинної діяльності.

У теорії кримінального права традиційною ознакою при характеристиці вини визнається поняття її ступеня. І хоча термін «ступінь вини» у кримінальному законодавстві не вживається, він часто зустрічається у

відповідних роз'ясненнях Пленуму Верховного Суду України з питань застосування кримінального законодавства в частині кримінальної відповідальності та призначення покарання. Зі змісту дисертації вбачається обґрунтованість існування даної кримінально-правової категорії та її відповідне тлумачення.

Разом з цим, на наш погляд, зазначена категорія на сьогодні не отримала належної теоретичної інтерпретації, особливо враховуючи близькість терміну «ступінь» до кількісного інструментарію споріднених наук, на чому, до речі, наголошує автор, стверджуючи, що «ступінь вини – це її кількісна характеристика, яка залежить від тяжкості вчиненого діяння і суспільної небезпечності особи злочинця» (стор. 158). Цілком погоджуючись з даною тезою, думається, що з'ясування і розкриття в роботі змісту цього феномену суб'єктивної сторони злочину на рівні можливої алгоритмічної формалізації засвідчило б серйозний доктринальний внесок дисертанта в теорію вини в кримінальному праві.

5. Не викликає жодних сумнівів активний і творчий характер наукових розвідок дисертанта щодо розгляду найбільш актуальних теоретичних і водночас прикладних питань вчення про злочинну необережність, що цілком послідовно і логічно завершується його ідеями *de lege ferenda*, зокрема, що стосується ст. 25. «Необережність та її види».

Цілком підтримуючи дисертанта у його намаганні завершити теоретичні дискусії у цій царині і перейти до завершеного відображення у визначенні цієї форми вини інтелектуальних та вольових ознак злочинної поведінки, не можна погодитись з його пропозицією щодо визначення усвідомлення особою «передбачення абстрактної (курсив наш – В.М.) можливості настання суспільно небезпечних наслідків» (стор. 262), оскільки, на наш погляд, такий підхід у формуванні правової матерії суперечить орієнтирам сучасного законотворчого процесу на визнаний європейський принцип правової

визначеності, особливо, що стосується норм публічного права, якими є кримінально-правові норми.

6. У дисертації автором значно поглиблено дослідження такої актуальної. і разом з цим дискусійної, проблеми у кримінальному праві, як «складна вина», що визначається через такі її споріднені (а дехто вважає ідентичні) категорії, як «змішана вина» та «подвійна вина», що характеризує різнорідне психічне ставлення особи до вчинюваних нею суспільно небезпечних дій (бездіяльності) та настання суспільно небезпечних наслідків. При цьому дисертант пропонує включити до Загальної частини КК України поняття «складна вина» як особливе психічне ставлення суб'єкта злочину, яке характеризується умисним вчиненням діяння і необережністю щодо наслідків (стор. 282).

У цілому з таким підходом можна погодитись, проте, на наш погляд, залишається без розвернутої відповіді відношення автора до проблеми наявності складної вини (змішаної чи подвійної) або її відсутності у складах злочинів, що характеризується подвійною протиправністю (порушення правил безпеки праці, порушення правил безпеки руху та експлуатації транспорту тощо).

7. У дисертації (стор. 434-435) зазначається, що мета злочину – це свідоме відображення у конкретизованих і найбільш істотних рисах уявного образу бажаного майбутнього результату, який визначає загальний характер і системну впорядкованість актів злочинного діяння і може бути предметним або спрямованим на вчинення конкретного діяння. Результат як ознака мети злочину – це індивідуальний образ матеріальних наслідків (у злочинах з матеріальним складом), образ самого діяння (у злочинах із формальним складом) або образ спільної злочинної діяльності (у злочинах, які вчинюються у співучасті).

Необхідною умовою визнання спеціальної мети обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу злочину є вказівка на це у відповідній нормі

Особливої частини КК України. При цьому спеціальна мета злочину має бути чітко сформульована у відповідній нормі Особливої частини КК України або однозначно впливати з її змісту. Негативна спеціальна мета – це використання законодавцем для опису спеціальної мети негативних понять.

На наш погляд, у даному обґрунтуванні необхідно більш акцентовано визначити зміст негативної спеціальної мети, а також окреслити її відображення на законодавчому рівні.

8. Значної уваги в дисертації автором приділено проблемі казусу в межах, що стосуються питань суб'єктивної сторони складу злочину в кримінальному праві, що заслуговує на підтримку. Дисертант цілком справедливо відзначає недостатню розробку цього питання в теорії (стор. 315).

Водночас слід зауважити, що під час розробки та створення чинного кримінального законодавства фахівцями авторського колективу під керівництвом проф. В. М. Смітєнка на базі кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ (на той час Української академії внутрішніх справ) не лише розглядалася важливість цієї проблеми, а й було запропоновано включення до проекту КК України відповідної норми такого змісту: «Стаття 23 «Відсутність вини». «Діяння не вважається караним, якщо особа не усвідомлювала протиправного характеру своєї поведінки, не передбачала можливості настання шкідливих наслідків та за обставинами того, що сталося, не повинна була і не могла їх передбачити (казус)».

Разом з цим, дисертант справедливо відзначає, що «інколи трапляється підміна поняття казусу поняттям «нещасний випадок», хоча, – продовжує він, «останній – це буденне (побутове поняття)» (стор. 313), проте слід нагадати, що цей «випадок», на жаль, «законсервувався» у частині 3 ст. 292 чинного КК України.

9. Безумовну наукову цінність уявляє авторське дослідження проблеми емоційного стану особи як факультативної ознаки суб'єктивної сторони складу злочину, особливо що стосується його існування у нормах чинного КК

України і кримінальному законодавстві інших країн, а також висвітлення кримінально-правових питань впливу на свідомість особи різних психологічних прийомів (гіпнозу, магії та психології мас) визначення сильного душевного хвилювання, як емоційно-психічного стану особи, що викликаний протиправною чи аморальною поведінкою потерпілої людини, за якого особа частково втрачає можливість усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними, що впливає на кваліфікацію злочину, визначення виду або розміру покарання та застосування інших заходів кримінально-правового впливу (стор. 418-420).

При цьому дисертант у роботі базується на понятті *душевного* (курсив наш – *В.М.*) стану особи, в якому очевидно та досить тривалий час в кримінальному законі вбачається переважно теологічне навантаження. Вдається, автору в цьому сенсі слід все-таки було б доцільно віддати перевагу терміну «психологічне» («психофізіологічне») як можливо більш обґрунтованій та прийнятній категорії для сучасного кримінального права.

Водночас висловлені зауваження, насамперед, характеризують складність проблем, що досліджуються. Вони не мають істотного впливу на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження Вереші Романа Вікторовича та можуть бути предметом наукової дискусії при захисті дисертаційного дослідження.

Висновок щодо докторської дисертації

Таким чином, рецензована дисертація є завершеною, кваліфікаційною науковою працею, виконаною особисто здобувачем, містить висунуті ним раніше не захищені наукові положення та отримані нові науково обґрунтовані теоретичні результати в галузі кримінального права, які у сукупності розв'язують важливу науково-теоретичну та прикладну проблему суб'єктивної сторони злочину в кримінальному праві України.

Дисертаційне дослідження Вереші Романа Вікторовича «Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину» за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право повністю відповідає

вимогам до докторських дисертацій, передбаченим пунктами 9, 10, 12, 13 та іншим положенням Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567, основним вимогам до дисертацій та авторефератів дисертацій й іншим керівним документам Міністерства освіти і науки України, а сам здобувач заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

Офіційний опонент

професор кафедри публічного права
факультету соціології і права
Національного технічного університету
України «Київський політехнічний інститут»,
доктор юридичних наук, професор

В. А. Мисливий

Учений секретар університету

А. А. Мельниченко

